

Mindinkább elmélyülő történeti tanulmányai készítették Pesty Frigyeset arra, hogy a fővárosban telepedjék le. Erre alkalom is nyílt, amidőn az 1864-ben alakult Első Magyar Iparbank főtítkárává választotta. Budapestre költözve támadt Pesty Frigyesnek az a gondolata, hogy történelmi szaklapot indít, amely *Századok* címmel hetenként jelent volna meg. Tervéhez a kormányhatóság engedélyét meg is szerezte, de a politikai helyzetnek a magyarságra nézve kedvező fordulata miatt is jobbnak látszott, ha a történettudomány művelésére s egyben a folyóirat kiadására egy, az összes erőket egyesítő társaság alakul. Így vetette meg Pesty Frigyes kezdeményezése a ma is virágzó *Magyar Történelmi Társulat* alapját, s még a Társulat alakulásának évében, 1867-ben indult meg ma is fennálló folyóirata: a *Századok*.

Ebben az időben irányítja kutatásait Pesty Frigyes mindinkább egy területre, Délmagyarország történetére. Elhanyagolt része volt ez Pesty előtt a magyar történettudománynak, aminek az is nyomós oka volt, hogy ezek a területek két évszázadon át török uralom alatt voltak és előbbi életükre vonatkozó emlékeik szinte kivétel nélkül elpusztultak. Ez készítette Pesty Frigyeset arra, hogy kutatásait az egész ország területére kiterjessze, a török elől Felső-Magyarországra és Erdélybe menekült családok levéltáraiban található adatok alapján fogjon hozzá Délmagyarország történetének megírásához. Nagy szorgalommal és kitartással néhány év alatt mintegy tízezer középkori iratot másolt le, amelyek a Délvidékre vonatkoztak.

Pesty eredetileg Temes és Krassó vármegyék történetének megírására kapott megbízást. Kutatásai közben azonban annak a megállapítására jutott, hogy e megyék középkori története nem világhítható meg az egész Délvidék középkori történetének ismerete nélkül. Munkájánál Pesty nem elégedett meg a felvetett kérdéseknek pusztán történeti szempontú tárgyalásával, hanem tisztázni kívánta középkori megyetörténetünk alkotmányjogi vonatkozásait is.

Munkájának első eredménye a szörényi bánság története volt, amely három kötetben 1877-78-ban jelent meg. Pesty monografiájában az általános történelmen kívül tárgyalja a megye közigazgatás- és alkotmánytörténetét, egyházi viszonyait, iparát és kereskedelmét, a vármegye családait, végül Szörény megye kapcsolatát Erdéllyel. Azután monografikus feldolgozásban bemutatja az egykori szörényi bánság helységeit, ezek közül Karánsebes története szinte önálló monografiává bővül. Végül a Szörénység középkori történetére vonatkozó legfontosabb okleveleket közli. A kritika nagy elismerései fogadta Pesty Frigyes művét, amely Délmagyarország középkori történetéhez valóban maradandó értékű eredményekkel járult.

A Délmagyarország történetére vonatkozó nagyszabású adatgyűjtés alkalmat szolgáltatott Pesty Frigyesnek arra, hogy középkori vármegyéink történetével behatóan foglalkozzék. 1880-ban két kötetben adta ki *Az eltűnt vármegyék* című munkáját, amelyet az Akadémia a nagyjuttalommal tüntetett ki. Pesty célja volt az egykor Magyarországon és társországi területén létezett, de az idők folya-

mán eltűnt megyék számát, fekvését, területét kijelölni és viszonyukat az országos politikához megállapítani. Szerencsés kézzel mutatja ki Pesty, hogy sem a vármegyék száma, sem területük, sem szervezetük nem állandósult évszázadokon át, hanem a vármegyék életében és szervezetében is megtalálható a fejlődés természetes folyamata. Részleteiben a történettudomány két emberöltő múltával természetesen túlhaladta Pesty Frigyes munkájának eredményeit, mégis az egészében pozitívista magyar történettudomány csúcsteljesítményei közé tartozik és adatai sok vonatkozásban ma is nélkülözhetetlenek.

A XIX. század történettudományi pozitívizmusának, amely a liberális közszellemre támaszkodott, két nézőpontja volt, amiket a történeti fejlődés értékelésénél különös előszeretettel használt. Az egyik az állami és társadalmi fejlődés főként közjogi szempontú vizsgálata, a másik a liberális szabadságesszmény, amelyet a saját korából vetített vissza a régmúltba. Ez egyoldalú nézőpontoktól Pesty Frigyes sem tudta mindenben függetleníteni magát. A közjogi szempontok előtérbe helyezésével foglalkozik a vármegyék keletkezésével. Mai tudásunk mellett ezek az egyoldalú közjogi szempontok már túlhaladtak, de az intézmények túlságos széttagolása a közjogi szempontok szerint, ahogyan ezt Pestynél is látjuk, már a maga korában is kritikával találkozott. 1882-ben megjelent művét: *A várispánságok történetét* Pauler Gyula azzal a kérdéssel fogadta: vajjon helyes-e, lehet-e az árpádkori vármegyét a várispánságtól megkülönböztetni?

Ezek az elvi kérdések ma már tisztázódtak, de mind ezekben, mind különösen a vármegyék földrajzi leírásában Pesty maradandó értékű munkát végzett.

Sajnálatos, hogy Délmagyarország történetére vonatkozó kutatásait teljesen be nem fejezhette. Krassó vármegye történetének három kötete 1883—84-ben megjelent, de itt is adós maradt az első kötettel, ami a vármegye általános történetét tartalmazta volna. Még nagyobb kár, hogy Temes vármegye történetét már nem írta meg, ebből csak értékes anyaggyűjtése maradt ránk.

Történeteszemléletének erősen közjogi jellege, nemzeti liberális érzelmei vezették Pesty Frigyest a történetírásnak az időszerű politikával határos területeire. Délmagyarország és a vele szomszédos társországok történetével foglalkozva jutott el Pesty Frigyes a magyar-horvát államközösség vizsgálatához is. A horvát kérdéstről szóló tanulmányaiban a kritikai szempontok szerint vizsgáló történettudós a finoman író publicistával párosul. Ezekkel a műveivel a magyar és a horvát közvéleményre kívánt hatni.

Pesty abból a felfogásból indult ki, hogy az 1868-iki magyar-horvát kiegyezés hibás közjogi előfeltételekből jött létre, tehát tarthatatlan. A horvát politika újabb fejleményeiből pedig azt a következtetést vonja le, hogy Horvátország mind erőszakosabban szét akarja tépni azokat a történeti fonalakat, amelyek Magyarországhoz fűzik. Horvátország érdeke az volna, hogy a pánszláv kísértettel szemben Magyarországgal való hű szövetségben keresse legbiztosabb me-

nedékét. Történeti jogalap helyett azonban a horvát politika ingoványra lépett.

Pesty a horvát kérdés tisztázásának szükségességéről mind a horvát, mind a magyar közvéleményt meg akarta győzni. Történeti álláspontját, amelynek politikai következményeit is levonta, először német nyelven fejtette ki 1882-ben *Horvátország keletkezéséről* írt tanulmányában.

Történeti és közjogi nézeteit azonban egy sajátos jellegű, a magyar irodalomban szokatlan modorú munkában fejti ki. A címe: *Száz politikai és történeti levél Horvátországról*. Tulajdonképpen hírlapi cikkek és tanulmányok a horvát kérdésről. Ezekben a történeti Magyarország integritását védelmezi széleskörű, alapos tanultsággal és a nemzeti érzésű politikus lelkesedésével. Munkájában Pesty új államjogi iskolát épített fel, amelynek főbb tételei, hogy a Dráva-Száva köze a történeti jog alapján Magyarországhoz tartozik, az 1868-iki magyar-horvát kiegyezés hibás, tehát eltávolítandó belőle minden, ami a horvát szeparatizmust ápolja. A szét húzó erőket meg kell fékezni és a magyar államfennhatóságot érvényesíteni kell a Kárpátoktól az Adriáig.

Pesty közjogi nézetei méltányolásra találtak, szempontjai ma is tanulságosak, de a magyar-horvát politikai viszonyok alakulására befolyással már nem voltak.

A politikai és közjogi munkásság nem térítették el Pestyt eredeti irányától, a helytörténet művelésétől. Élete alkonyán fogott hozzá a vatikáni levéltárban őrzött pápai tized-jegyzékek másolásához, amelyek Magyarország XIV. századi helytörténetére nézve elsőrendű fontossággal bírnak. Ez és Magyarország helyneveinek monografikus feldolgozása foglalkoztatják élete alkonyán is a soha nem lankadó szorgalmú tudóst. Tele volt még tudományos tervekkel, amidőn hosszabb betegség után 1889 november 23-án eltávozott az élők sorából.

Pesty Frigyes kutató, anyaggyűjtő történettudós volt elsősorban. De nem állt meg az anyaggyűjtésnél, sem a mult emlékeinek kritikai vizsgálatánál, hanem munkájával nagy célokat kívánt elérni. Egyrészt Magyarország középkori helytörténetét, másfelől Délmagyarország történetét kívánta megírni. Céljait nagy egészében el is érte. Középkori helytörténeti munkái ma is értékes adatokkal szolgálnak, Délmagyarország történetéhez pedig eddig Pesty Frigyes járult a legértékesebb fejezetekkel.

TÓTH LÁSZLÓ